

HLADISKO PRAXE V DIALEKTIKE EMANCIPÁCIE A INTEGRÁCIE ČLOVEKA

VASKO KUSIN, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

KUSIN, V.: The Aspect of Practice in the Emancipation and Integration of Man. *Filozofia* 36, 1981, No. 5, p. 522—534.

The gnoseologic progress, achieved by introducing the category of practice in the analysis of philosophical problems of Man, manifested itself especially in connection with the question of emancipation and integration of Man. This dialectically manifold and innerly contradictory development of Man, the forming of his personal individuality and sociability was possible to understand as an ascendant lawful natural-historical process thanks to applying the aspect of practice to these issues. It is in this process that the human individuality constitutes itself as a natural-social being. It develops its practical-transformative qualities, its object-being and subjective dispositions thanks to which it advances to a higher and higher level of human specificity. To comprehend the dialectics of this process it means to understand the given problems in their closest connections with the question of differentiation, the branching out of the structure of practice in view to its historically concrete developing types. This methodological procedure enables to grasp problems in their dialectical-materialist connections and in unity with the philosophical heritage of the classics of Marxism-Leninism.

Marxisticko-leninské uplatnenie hľadiska praxe vo filozofickej problematike človeka predstavuje radikálny obrat, ktorý výrazne poznamenal filozofické riešenie i takých závažných otázok, ako sú otázky podstaty človeka, jeho slobody, sebarealizácie, emancipácie a integrácie.

Najmä na problematike dialektiky emancipácie a integrácie človeka, ktorú marxisticko-leninská teória chápe v dialektickomaterialistických súvislostiach ako *vzostupný*, prírodno-historický proces, možno azda najvýraznejšie demonštrovať metodologický a svetonázorový obrat, ktorý bol zaznamenaný práve uplatnením a rozvinutím uvedeného hľadiska praxe.

Význam obratu spočíva predovšetkým v tom, že umožňuje uplatniť v otázke človeka, v určení jeho povahy (ale i perspektívy vývinu) praktické historicko-spoločenské a subjektovo-objektové stanovisko; ním totiž možno „dešifrovať“, „demystifikovať“ ľudskú skutočnosť najúčinnejšie, pretože „spoločenský život je v podstate praktický... mystériá, ktoré teóriu (o spoločnosti — pozn. V. K.) zvädzajú k mysticismu, sú racionálne riešené ľudskou praxou a chápaním tejto praxe...“ (5, s. 15)

Preto proces emancipácie človeka (z ríše prírodnej a živočíšnej) a jeho integrácie (v procese jeho vlastného zospoločenšňovania a individualizácie) je z hľadiska praxe takým procesom, kde svet človeka — ako výsledok tohto procesu — je jeho svetom, svetom „jeho praxe“, jeho dejín, vyjadrujúcich dialektiku ľudských aktivít a predmetu týchto aktivít.

Inými slovami, prostredníctvom kategórie praxe bolo možné z dialektickomaterialistických pozícií vniknúť do „tajomstva“ jednoty člo-

veka a prírody a identifikovať tak nesmierne zložitý emancipačno-humanizačný proces človeka; ako bytosť relatívne samostatná, prakticko-pretvárajúca a formou vlastnej praxe sebarozvíjajúca sa, povyšujúca sa z prírodného sveta na čoraz vyššiu úroveň ľudskej špecifickosti, mohla byť v týchto súvislostiach chápaná ako „produkt“ a „samoprodukt“ prírody bez rizika jej kozmocentrickej redukcie na bytosť absolútne podriadenú prírodným zákonom, ale aj bez rizika jej antropologickej redukcie na bytosť „slobodného historického aktu“, na bytosť „slobodnej praxe“ atď.

Pravda, proces „sebakonštituovania sa“ človeka prostredníctvom jemu imanentnej schopnosti prakticko-pretvárajúceho pôsobenia má svoj zdroj (a zdroj) predovšetkým v samej povahe dialektiky ľudského a prírodného, v ich vzájomnej — praxou sprostredkovanej — jednote, ktorá je však takou (a má svoju vlastnú „zmysluplnosť“) len vďaka schopnosti človeka „byť v aktivite“, vďaka jeho „subjektívnym dispozíciám“, ku ktorým sa vypracoval dĺžkou vlastného historického vývinu, vlastným praktickým postavením vo svete, demonštrujúc tak *jednotu* všeobecno-ľudského (rodového), konkrétne-historického (spoločenského) a prírodného.

Tu však treba poznamenať, že otázku jednoty človeka a prírody, v rámci ktorej prebieha proces emancipácie a integrácie človeka, možno chápať len prostredníctvom *historicky konkrétnych typov praxe*, ktoré túto jednotu sprostredkujú a to v celej jej historicko-sociálnej zložitosti a mnohorakosti. Analýza ktoréhokoľvek historického typu praxe nám umožňuje chápať jednotu človeka a prírody, v rámci ktorej prebieha proces emancipácie a integrácie, ako znásobujúci sa proces ich vzájomnej *diferenciácie, špecifikácie* sociálneho (ľudského) voči prírodnému. Uplatnenie hľadiska praxe, jednotlivých jej historických typov nám umožňuje vedecky správne pochopiť tento proces diferenciácie a špecifikácie v súlade s vývinovým procesom jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií. No nech už zohľadníme hociktorý historický typ praxe, zistíme, že vyjadruje proces, v ktorom nejde o akýsi „rozchod“ človeka s prírodou, resp. s prírodným určením ľudského. Emancipačný a integračný vzostup človeka preto v týchto súvislostiach nechápeme ako „protiprírodný“ či „protibiologický“, ale ako proces, v ktorom čoraz väčšmi prevláda aspekt *práce a tvorby*, ľudskej subjektivity nad faktorom prírodným. A *vzostupný* charakter diferenciácie a špecifikácie spočíva v tom, že v ňom možno identifikovať *miesto* (a hranice súčasne) i pre slobodnú ľudskú produkciu ako mieru rozvoja ľudskej subjektivity, i pre „zákony vyvíjajúcej sa hmoty“.

Z hľadiska naznačených súvislostí sa potom v emancipačnom procese — pravda, so zreteľom na konkrétne historicko-sociálne typy praxe — čoraz väčšmi (a zákonite, ak to má byť emancipačný proces) prejavuje jeho „mimoprírodná“ funkcia. Preto *zospoločensťovanie* (socializácia) človeka v týchto súvislostiach vystupuje ako jedna zo základných

podmienok jeho emancipácie z ríše prírodnej a živočíšnej na úroveň vlastnej ľudskej špecifickosti.

Je to proces, v ktorom sa čoraz väčšími konštituuju všetky „odlišnosti“ človeka od prírody; vďaka nim človek — na rozdiel od zvierata — nezostáva tým, čo z neho urobila príroda, ale prekračuje, „modifikuje“ svoje „prvotné určenie“, t. j. vďaka svojim druhovým vlastnostiam znásobuje a zintenzívňuje či prehľbuje proces diferenciácie a špecifikácie. Tento proces by sme mohli označiť aj pojmom „denaturalizácie“ človeka. Ide o proces formovania a vytvárania ľudských schopností a možností vytvárať si vlastné, úrovni vývinu človeka imanentné životné podmienky, v ktorých by sa predovšetkým konštituovali stupeň, miera, spôsob a povaha *modifikácie bezprostredného pôsobenia* prírodných faktorov na jeho život.

Azda najvýraznejšie demonštrujú zložitú povahu emancipačného procesu človeka (spoločnosti) nasledujúce historické skutočnosti a súvislosti, ktoré z nich vyplývajú a poznamenávajú tento proces:

1. Diferenciácia („rozvetkovanie“) pôvodne jednoduchej štruktúry ľudskej praxe.

2. Rozvíjanie a prehľbovanie deľby práce a z nej vyplývajúcich mnohostranných spoločenských vzťahov.

3. Stupeň modifikácie prírody dejinami „vzmáhajúcou sa“ ľudskou praxou.

4. Povaha a úroveň ľudskej súčinnosti, za ktorou sa skrýva stupeň racionálneho zosúladenia aktivity človeka s povahou jej predmetu.

5. Stupeň rozvoja ľudskej subjektivity ako racionálneho faktora dejín, ktorým demonštruje vytvorenú (a rozvíjanú) individualitu len v činnosti a prostredníctvom činnosti.

Zohľadnenie vymedzených súvislostí — i keď zďaleka nie úplne podchytených — nám umožní metodologicky správne zdôvodniť humanizačno-emancipačný vzostup človeka ako prírodno-historický proces a podstatu človeka ako bytosť biosociálnu, prakticko-pretvárajúcu a seba-vytvárajúcu. Vzhľadom na závažnosť problematiky sústredíme sa na analýzu vymedzených súvislostí a sformulujeme závery, ktoré z nej logicky vyplývajú.

1.

Otázka *diferenciácie* pôvodnej, spočiatku jednoduchej štruktúry ľudskej praxe sa prejavuje tak, že praktický spôsob existencie človeka (spoločnosti) sa *nekonštituuje už iba vo vzťahu k prírode* a vo vzájomnej súčinnosti v zápase s prírodou, ale táto prax je postupne „zameraná“ i na premenu samotného sociálneho sveta a jeho produktov (fenomérov). Ba možno v tejto súvislosti tvrdiť, že v určitých etapách vývinu spoločnosti, v určitých historicko-sociálnych *typoch praxe* druhé určenie praxe pre-

važuje nad prvým (sociálne revolúcie, triedne zápasy, likvidácia iracionálnych síl zo života spoločnosti atď.).

Vzhľadom na tieto súvislosti emancipáciou rozumieme aj proces zospoločenšenia, aj proces diferenciácie a špecifikácie („denaturalizácie“), ktorý sa najvýraznejšie prejavuje (ešte aj dnes) v stupni zospoločenšenia človeka, za ktorým sa skrývajú jeho schopnosti osvojiť si všetky spoločenské vzťahy a celé spoločenské bohatstvo. V miere osvojenia tohto bohatstva sa súčasne konštituuje i individuálna, osobnostná svojbytnosť človeka. To znamená, že do základného určenia pojmu emancipácie patrí teda aj moment vyčleňovania, formovania ľudskej individuality (a subjektivity), ktorá sa rozvíja len — slovami klasikov — „v pospolitosti a v čoraz väčšom protiklade k nej“. Emancipácia predstavuje teda dialektickú jednotu *diferenciácie a špecifikácie* ľudského voči prírodnému („denaturalizácia“), *zospoločenšovania a individualizácie*; je to proces konštituovania individuálnej svojbytnosti v protiklade k prírodnému určeniu, ale aj v protiklade k „rodovej podstate“ človeka. Je to proces permanentnej autonomizácie, osamostatňovania ľudských indivíduí a individuality človeka, ktorý však nevyjadruje — ako sme už na to upozornili — absolútny rozchod s pôvodným určením človeka ako prírodnej bytosti, ani rozchod individuálneho so spoločenským, s „rodovou všeobecnosťou“. Ostatne, túto otázku treba skúmať v čo najtesnejšej jednote s jednotlivými historickými typmi praxe, pretože iba tieto typy stanovujú „meradlá“ rozvoja individuality, subjektivity a predmetného určenia človeka; ony nám umožňujú identifikovať spôsob, akým si indivíduá osvojujú spoločenské bohatstvo a súčasne, ako ho aj reprodukujú.

V procese osvojovania a reprodukcie spoločenského bohatstva a v súvislosti s postupnou diferenciáciou štruktúry historicko-spoločenskej praxe čoraz zreteľnejšie vystupuje do popredia či na povrch to, že proces vzájomnej individualizácie je možný len v *praktickej* súčinnosti a v podmienkach daných touto súčinnosťou. Táto praktická súčinnosť spôsobovala a vlastne dodnes spôsobuje, že proces individualizácie prebieha súčasne aj ako proces zospoločenšovania. Alebo: individualizácia je možná len pre zospoločenštené a zospoločenšujúce sa indivíduá. Marxovými slovami, čím hlbšie vstupujeme do dejín, tým viac sa produkujúce indivídium javí ako nesamostatné, patriace k väčšiemu celku, z čoho potom vyplýva, že „vývoj určitého indivídua je podmienený vývojom ostatných indivíduí, s ktorými je v priamom alebo nepriamom styku“. (5, s. 388) No platí súčasne aj to, že vzhľadom na historicky konkrétne typy praxe „vyšší rozvoj individuality sa vykupuje takým historickým procesom, v ktorom indivíduá sú obetované...“. (4, s. 120)

Vzájomná podmienenosť indivíduí v procese ich emancipácie, formovania osobnostnej svojbytnosti nebola (a ani nebude) náhodná, lebo spočívala na historicky nevyhnutnom spôsobe, akým dochádzalo k uspokojovaniu vlastných potrieb a k reprodukovaniu a produkovaniu (a osvo-

jovaniu] vlastného života. Totiž uspokojovanie potrieb demonštruje spôsob a celkovú „intenzitu“ humanizačno-emancipačného vzostupu, ktorý je „definíciou“ ľudského sveta, spôsobom existencie indivíduí vo vlastnom svete.

Prirodzene, že otázku potrieb, ich rast a uspokojovanie chápeme v jednote s otázkou vyvíjajúcej sa *delby práce*, ktorá okrem toho, že sa vytvárala „podľa prirodzených vlôh, potrieb, náhod“ [5, s. 33], bola súčasne produktom zákonitej diferenciácie pôvodne jednoduchšej štruktúry praxe na jej historicky zložitejšie a bohatšie formy [máme tu na mysli premenu praxe modifikujúcej prírodu na prax sociálnu, realitu a jej podmienky produkujúcu a pretvárajúcu].

2.

Delba práce a spolu s ňou vznik mnohostranných spoločenských vzťahov (modifikovaných neskôr súkromnovlastníckymi záujmami) je ďalšou významnou historickou skutočnosťou, ktorá sa zúčastňovala (a dodnes sa zúčastňuje) na procese emancipácie a integrácie ľudskej osobnosti; sama umožňuje a súčasne aj poveruje jednotlivcov určitými sociálnymi funkciami, v ktorých jednotlivec rozvíja svoje špecifické schopnosti a na základe ktorých sa osobnostne rozvíja (*čiastočne*, ak *delba práce* je živelná, *všestranne*, keď je *delba práce* cieľavedomou, racionálnou a predstavuje produkt pozitívnej súčinnosti).

Tým, že človek v dôsledku *delby práce* a mnohostrannosti spoločenských vzťahov realizuje vlastné špecifické schopnosti (pravda historicky obmedzené), osvojuje si súčasne spoločenskú skutočnosť, jej bohatstvo vytvorené práve *delbou práce* a mnohostrannosťou spoločenských vzťahov. (Neosvojuje si ich totálne, univerzálne, nakoľko sám „nedisponuje“ univerzálnym životným prejavom, pretože daná historická forma praxe nemá ešte univerzálne určenie).

O samostatnosti indivídua, o jeho relatívnej autonómnosti možno teda hovoriť až v súvislosti s *delbou práce*, vyjadrujúcou samu podstatu vyvíjajúceho sa pracovného procesu. S *delbou práce* a spolu s ňou aj so vznikom mnohostranných spoločenských vzťahov a výmeny (ako podmienky prekonania lokálnej súčinnosti indivíduí) súvisí napokon i rozvoj ľudskej individuality a formovania podmienok pre určitú integráciu osobnosti človeka. Pravda, ak máme na mysli ranú etapu tohto procesu, ide v tomto prípade o takú individualitu, ktorá sa síce vyděl z „prirodzenej pospolitosti“, no ktorá ešte vlastným vývinom neprekonalá spôsobom vlastného bytia danú „lokálnosť“ či „čiastočnosť“. Tento problém súvisí s otázkou univerzálneho rozvoja výrobných síl, ktorý je podmienkou „svedotejinných univerzálnych indivíduí“ (epocha komunizmu).

Bola to *delba práce*, ktorá, umožňujúc indivíduám rozvoj (síce jednostranný) iba špecifických schopností, sa stala nevyhnutným predpokladom formovania ľudskej individuality; no táto *delba práce*, majúca

všetky znaky ľudskej skutočnosti, stala sa súčasne aj základným predpokladom mnohých protirečení, sprevádzajúcich ľudstvo jeho dejinami. Čím rôznorodejšie sociálne funkcie pripadali na jednotlivé individua, čím diferencovanejšou sa stávala ľudská prax, tým intenzívnejší bol proces *osamostatňovania* spoločenských vzťahov, najmä v triednych spoločenských vzťahoch, v živeľnej organizácii vzájomnej súčinnosti individuí.

Právom možno teda konštatovať, že deľba práce, osamostatňovanie spoločenských vzťahov, možnosť špecificky sa v nich uplatniť, ale aj nevyhnutnosť ich spoločenského osvojenia vyjadrujú tú špecificky ľudskú, štruktúrne zložitú skutočnosť, ktorú možno pochopiť len v súvislosti s praktickou činnosťou človeka, s procesom diferenciacie štruktúry jeho praxe, ktorej dôsledkom a súčasne sprievodným javom je jej úrovni primeraná deľba práce.

3.

Proces emancipácie — ako výsledok zospoločensťovania a individualizácie, ktorých jednotou vyjadrujeme proces vzájomnej diferenciacie človeka a prírody, špecifikácie dejín ako prírodno-*historického* procesu — súvisí teda s tou etapou vývinu objektívnej reality, v ktorej príroda je už *modifikovaná dejinami*. Hovoriť však o modifikácii prírody dejinami znamená mať na mysli spôsob, akým existuje človek, t. j. jeho život ako vedomú činnosť, ktorej základným určením je schopnosť človeka vytvoriť z vlastnej životnej činnosti „predmet svojho vedomia a chcenia“. (6, s. 76) Tu kdesi sa začína aj diferencovať objektívny proces: „Príroda... a ciele si kladúca činnosť človeka.“ (1, s. 197) Vzájomný vzťah týchto foriem objektívneho procesu vyjadrujeme práve vo formulácii dejín ako prírodno-*historického* procesu. Takto chápaná ľudská skutočnosť (jej špecifikácia voči prírodnému svetu z pozície princípu materialistického monizmu) predstavuje významné metodologické vodidlo pri analýze povahy a perspektívy humanizácie a emancipácie ľudského individua. Ako sme už naznačili, konštitutívnym prvkom tohto procesu je praktická, produktívna činnosť — prax a jej jednotlivé zložky (komponenty), ako sú: priemyselná výroba, všeobecná predmetná činnosť, rôzne formy politicko-sociálnych aktivít, práca atď. Za ňou sa skrýva proces permanentnej výmeny látok medzi človekom a prírodou, úroveň a spôsob modifikácie tých prírodných činiteľov, ktoré bezprostredne pôsobili, resp. pôsobia na vývin človeka, ako aj povaha vzájomnej súčinnosti a stupeň vlády individuí nad touto súčinnosťou.

Marx na adresu tohto emancipačného a integračného procesu — v návaznosti na nami vymedzenú súvislosť modifikácie prírody dejinami — hovorí o troch základných historických obdobiach vývinu individuality a spoločnosti (kolektivity) človeka: „Vzťahy osobnej závislosti (spôčiatku celkom elementárne) sú prvé organizácie spoločnosti, v ktorých sa ľudská produktivita rozvíja len v nepatrnom rozsahu a na izolovaných

miestach. Osobná nezávislosť založená na *vecnej* závislosti je druhá veľká forma, v ktorej sa len začína vytvárať systém všeobecnej spoločenskej výmeny látok, systém univerzálnych vzťahov, všestranných potrieb a univerzálnych schopností. Tretím stupňom je slobodná individualita založená na univerzálnom rozvoji individuí a podriadenie ich spoločnej, spoločenskej produktivite ako ich spoločenskej vymoženosti.“ (2, s. 100)

4.

Stupeň vyčlenenosti človeka z prírodnej ríše na úroveň jeho špeci-
ficky ľudských prakticko-pretvárajúcich schopností je historicky podmienený a súvisí — v tom najvšeobecnejšom zmysle slova — s dĺžkou historickej cesty človeka, ktorá je v podstate cestou *práce* a jej *organizácie*, tvorby a formovania prerozmanitých sociálnych aktivít atď. a je v princípe vzostupnej povahy. Ako sme naznačili, konštitutívnym prvkom tohto procesu je produktívna činnosť, t. j. prax, ktorá v procese vlastnej diferenciacie znamená síce na jednej strane vyčlenenie človeka z prírodnej a živočíšnej ríše, ich „rozchod“, avšak len v súvislosti s tou etapou vývinu, kde príroda vystupovala voči človeku ako „...naprosto cudzia, všemohúca a nedotknuteľná moc, ku ktorej sa ľudia správajú tak ako zvieratá, pred ktorou sa pokorne skláňajú ako nemá tvár...“ (5, s. 33); na druhej strane — a to práve vďaka diferenciacii štruktúry praxe — toto vyčlenenie človeka obsahuje i moment zjednocovania, ktoré má charakter čoraz *hlbšieho a účinnejšieho* „vnikania“ do reality a jej zákonov v zmysle ich všestrannejšieho osvojovania. V perspektíve emancipačného vývinu pôjde o takú jednotu, ktorá bude vyjadrovať (a už dnes do značnej miery aj vyjadruje) ideu *racionálneho zosúladenia aktivity človeka s povahou jej predmetu — prírody*. Ak, povedzme, v ranej etape vývinu človeka udávala jednoznačne tón tejto jednoty príroda a jej „železné a tajomné“ zákony, v súvislosti s dnešným a budúcim humanizačno-emancipačným procesom (vzostupom) udáva a bude udávať tón tejto jednoty čoraz väčšmi človek vlastnou schopnosťou tvoríť „podľa meradla akéhokoľvek druhu a všade si zvolíť meradlo skryté v samom predmete“ (Marx). Máme tu na mysli Marxom vyslovenú prognózu vývinu dejín ako prírodno-historického procesu, vyjadrujúcom „... úplný, vedomý a celým bohatstvom doterajšieho vývinu vytvorený návrat človeka k sebe samému... (ktorý) je riešením konfliktu medzi prírodou a človekom a človekom a človekom“. (6, s. 94)

Tento proces zjednocovania a vyčleňovania, za ktorým sa skrýva stupeň emancipácie človeka v jednote s procesom zospoločenšťovania, individualizácie a čoraz väčšej, výraznejšej diferenciacie ľudského (sociálneho) voči prírodnému, je v celej svojej zložitosti a mnohorakosti v každej etape vývinu dejín na inom, spravidla kvalitatívne vyššom stupni, aj keď vnútorne protirečivom (napríklad zospoločenšťovanie nie je vždy totožné, resp. v jednote s humanizáciou človeka atď.). Tento proces

je historicky podmienený a súvisí s prebiehajúcou diferenciáciou štruktúry praxe a vznikáním jej nových historických typov a foriem.

Stupeň „vyčlenenosti“ človeka z prírodnej (a živočíšnej) ríše na čoraz vyššiu úroveň ľudskej špecifickosti — ktorú chápeme v jednote s procesom ich vzájomného zjednocovania (formou čoraz účinnejších a racionálnejších praktických nástrojov, vzrastajúcou úrovňou výrobných síl a pozitívnym zospoločenštením) — konštituuje sa v konečnom dôsledku vo vývoji ľudskej *individuality*, v jej smerovaní k vlastnej univerzalizácii; sama v totalite svojich určení najvýraznejšie demonštruje proces modifikácie prírody dejinami. Preto, nazdávame sa, je potrebné v týchto súvislostiach chápať i Marxovu myšlienku, že otázka univerzálne vyvinutých indivíduí nie je otázkou prírody, ale dejín: „Univerzálne vyvinuté indivíduá... nie sú produktom prírody, ale produktom dejín...“ (2, s. 114) Ako „produkt dejín“ predstavuje vyvinuté indivídium svoju spoločenskú podstatu, určenie jeho osobnostnej svojbytnosti ako sociálnej kvality, ktorá sa prejavuje v miere prítomnosti, účasti na celospoločenskom dianí, v stupni seberealizácie ako slobodného prejavu. Pod pojmom seberealizácia ako slobodný prejav v týchto súvislostiach rozumieme taký proces, v ktorom indivídium stanovuje „samo seba“ v tom zmysle, že nadobudnutými prakticko-pretvárajúcimi schopnosťami (už ako sformovaná spoločenská bytosť) umocňuje a zintenzívňuje diferenciaciu objektívneho procesu, v ktorého popredí stojí „ciele si kladúca činnosť človeka“ (Lenin). Inými slovami, seberealizáciou tu rozumieme rozvoj ľudskej *subjektivity*, vďaka ktorej ľudská aktivita nadobúda charakter „subjektívneho zámeru a moci“ (idea autodeterminácie, samoregulácie atď.).

Netreba zdôrazňovať, že spôsob a miera umocňovania „ciele si kladúcej činnosti“ je v uvedených troch historických obdobiach (ako ich vymedzil Marx) odlišná a špecifická, nakoľko sú v každom období tohto procesu iné objektívne meradlá. To poprvé. A podruhé, súvisí s celkovým procesom historickej diferencie spoločnosti a prírody, ale aj — a v istom zmysle predovšetkým — diferencie spoločnosti a indivídua. V prvom prípade meradlom tohto procesu je úroveň výrobných síl vo všeobecnosti; v druhom prípade je meradlom osamostatňovanie spoločenských vzťahov a *vláda indivíduí nad nimi*.

Ide o zložitý, dialekticky protirečivý prírodno-historický proces, povahu ktorého Marx vyjadril v konštatácii: „Obmedzený vzťah ľudí k prírode podmieňuje obmedzené vzťahy ľudí medzi sebou a ich obmedzené vzájomné vzťahy podmieňujú i obmedzený vzťah k prírode.“ (5, s. 33)

V tejto súvislosti je samozrejmé, že povaha vzťahov človek—príroda—spoločnosť je determinovaná spôsobom výroby ako *prejavu* úrovne, vnútornej štruktúry a daného historického typu spoločenskej praxe.

Jej analýza ukazuje, akým spôsobom a do akej miery prebiehal proces osamostatňovania indivíduí, formovanie individuálnej svojbytnosti človeka. V týchto súvislostiach upozorňujeme na Marxovu analýzu spoločenských *výrobných organizmov*, v ktorých sa najvýraznejšie preja-

vuje dialektika praktického života spoločnosti. Tak napríklad spoločenské výrobné organizmy tzv. prvej etapy vývinu spoločnosti (jednoduchá reprodukcia s prevažujúcim prírodným faktorom) „... sú neporovnateľne jednoduchšie a priehľadnejšie než buržoázny výrobný organizmus, ale [podčiarkol V. K.] zakladajú sa buď na nezrelosti individuálneho človeka, ktorý sa ešte neodtrhol od pupočnej šnúry prirodzených rodových zväzkov s ostatnými ľuďmi, buď na bezprostredných vzťahoch nadvlády a poroby“. (3, s. 103—104)

5.

Konštatovali sme, že emancipácia človeka z ríše prírodnej predstavuje dialektickú jednotu diferenciácie sociálneho (ľudského) a prírodného a individualizáciu, ktorá je však možná len v procese zospoločňovania. V tomto procese sa demonštruje taký vývin človeka, v ktorom sa čoraz väčšmi prejavuje „mimoprírodná“ funkcia jeho emancipácie, kde prevláda aspekt práce, tvorby, kultivácie zmyslov a teda v konečnom dôsledku *ľudskej subjektivity* nad prevažujúcou nadvládou prírodných faktorov. Hľadisko práce a tvorby v užšom zmysle, resp. hľadisko praxe v širšom význame umožňuje chápať tento proces ako vnútorne protirečivú jednotu ľudského a prírodného, biologického a sociálneho, v ktorom sa konštitujú ľudské dejiny. Ak by sme sa mali odvolať na Marxa, základom tohto procesu je priemysel: „Priemysel je skutočným historickým vzťahom prírody k človeku... A dejiny sú *skutočnou* časťou *dejín* prírody a toho, ako sa príroda vyvíja k človeku...“ (6, s. 101)

Táto interakcia človeka a prírody (prax prírodu modifikujúca), sprostredkovaná materiálnou produkciou, v ktorej sa „fixuje“ stupeň zjednocovania a vyčleňovania, diferenciácie človeka a prírody, je historicky determinovaná a súvisí teda s celkom historickej praxe ako daným historickým typom; demonštruje v sebe mieru ovládnutia prírody ľudským faktorom, resp. umožňuje hovoriť o prírode v „ľudských súvislostiach“ (mimoprírodný a mimobiologický aspekt rozvoja človeka), so zreteľom na samotnú *potrebu* prekročiť daný stupeň vlastného vzostupu.

Tieto súvislosti — stupeň ovládania prírody a ľudská potreba jeho prekročenia — metodologicky zdôvodňujú ideu univerzálneho rozvoja človeka. A napokon: v rámci tohto procesu konštituuje sa i základné určenie človeka v prírodnom svete, určenie, ktoré umožňuje identifikovať jeho reálne, praktické spojenie s prírodou, no ktoré súčasne odhaľuje tú špecifickosť, ktorou sa líši od prírody a poznamenáva toto spojenie. Týmto určením je predmetná, produktívna činnosť, t. j. prax. V nej — ako je známe — človek demonštruje *spôsob organizácie a predmetného prejavu* svojho života, ktorý je na jednej strane pokračovaním vývinu prírody v tom zmysle, že si *osvojuje* prírodné (organické i neorganické) látky: človek vlastnou činnosťou sprostredkúva, reguluje a kontroluje výmenu látok medzi sebou a prírodou (Marx). No toto osvojenie je na

druhej strane „prerušením“, kvalitatívnym skokom vo vývine prírody a to v tom a tak, že vedomou, účelnou, resp. „zінstrumentalizovanou“ reguláciou a kontrolou sa človek konštituuje ako *sila* stojaca proti nej samej (proti prírode). Jej meradlom je „mimoprírodný“ aspekt rozvoja človeka, t. j. historicky vzostupný rozvoj *ľudskej subjektivity* (čoraz väčšia schopnosť cieľavedomej kooperácie, komunikácie, objektivizácie a exteriorizácie svojich zámerov, ako aj tvorba „novej“ skutočnosti vo forme nových podmienok pre rozvoj ľudského druhu atď.).

Marxisticko-leninské chápanie rozvoja ľudskej subjektivity, prirodzene, eliminuje idealisticko-spiritualistické chápanie; vychádza z predpokladu, že s rozvojom ľudskej subjektivity súvisí a rozvíja sa *celkové* (i telesné) *uspôsobenie* človeka, ktoré v konečných dôsledkoch tiež *determinuje* (a v tom spočíva revolučný význam rozvoja ľudskej subjektivity) vzťahy týchto indíviduá k okolitému svetu (prírode). Nazdávame sa, že práve z tohto aspektu treba chápať napokon Marxovo vymedzenie dejín ako prírodno-historického procesu, ktorý je vyjadrením *miery* určujúceho ľudského pôsobenia, resp. stupňa rozvoja ľudskej subjektivity; sama predstavuje výsledát, akýsi „konečný efekt“ praktickej interakcie človeka a prírody. V miere rozvoja a účinnosti ľudskej subjektivity v objektívnom procese sa skrýva teda i určenie dejín: dejiny ako *prírodno-historický* proces (s dominujúcim prírodným určením) a dejiny ako *prírodno-historický* proces (s dominujúcim spoločensko-subjektívnym určením).

Prírodzene, keď zdôrazňujeme ideu rozvoja ľudskej subjektivity v súvislosti s otázkou emancipácie ako *konštitutívneho momentu* tohto procesu, nestrácame zo zreteľa v tejto súvislosti významnú Marxovu poznámku, „... že nemôžeme sa tu ... zaoberať ani telesnými vlastnosťami človeka, ani prírodnými podmienkami ... do ktorých boli ľudia postavení. Každý dejepis musí vychádzať z týchto prirodzených základov a z *toho* (podč. V. K.), ako ich ľudia v priebehu dejín menili svojou činnosťou.“ (0, s. 32—33)

Rozvoj ľudskej subjektivity prostredníctvom predmetnej, produktívnej činnosti sa deje ako rozvoj ľudských bytostných síl, ktoré tak demonštrujú kultúrny vzostup človeka. A práve v povahe ľudských bytostných síl, v ich rozvoji ako „samoúčelu“ (norma, ku ktorej sa približuje všestranne sa rozvíjajúca osobnosť človeka) sa konštituuje to špecifické, čím sa človek líši od ostatného sveta — konštituuje sa *komplex* schopností a možností osvojovať si prírodu *aj* (a za istých okolností *predovšetkým*) silami nie „prírodnými“, t. j. silami, ktoré stratili svoje prvotné určenie a ktoré sa stali „konštitutívnymi elementami“ človeka ako družovej bytosti a v procese zospoločensťovania boli a dodnes sú predmetom kultivácie či „zušľachťovania“.

Keďže súvisia s praktickou činnosťou, majú dynamický charakter a formou vlastného zvonkajštenia (účelnou, vedomou, t. j. zінstrumentalizovanou činnosťou) demonštrujú proces produkcie, sebarealizácie člo-

veka. Demonštrujú jeho *podstatu* a spôsob, akým sa ona prejavuje — demonštrujú zároveň i jeho existenciu.

Domnievame sa, že práve v týchto súvislostiach je potrebné chápať Marxovu myšlienku, že „*dejiny priemyslu a vzniknuté predmetné konkrétne bytie priemyslu sú otvorenou knihou ľudských bytostných síl, zmyslovo hmatateľnou psychológiou, ktorá doteraz nebola pochopená vo svojom súvisi a s podstatou človeka, ale vždy len vo vzťahu k vonkajšej užitočnosti*“. (6, s. 110)

Toto základné určenie ľudských bytostných síl ako „konštitutívnych elementov“ človeka, ako druhovej bytosti, s ktorými je spätá idea rozvoja ľudskej subjektivity, predstavuje pre analýzu problematiky emancipácie a integrácie osobnosti človeka významné metodologické vodidlo.

Myšlienka o historickej podmienenosti ľudských druhových vlastností a ich spätosti s materiálnou činnosťou formou produkcie, sebarealizácie a sebatvorby smeruje k chápaniu človeka ako predmetnej bytosti a jeho subjektivity ako špecifického *uspôsobenia* tejto bytosti.

Prostredníctvom takéhoto metodologického prístupu možno ukázať na povahu, ale aj na perspektívu emancipačného procesu v jeho jednote s povahou ľudskej súčinnosti a so spôsobom produkcie v tejto súčinnosti.

Analýza emancipácie človeka z vymedzených metodologických pozícií (z hľadiska povahy praktickej súčinnosti a spôsobu produkcie v tejto súčinnosti) nám umožňuje uvedenú problematiku skúmať nie zo stanoviska tzv. „*imanentných záverov teórie človeka*“, ako sa o to pokúša maľoburžoázny „demokratický a humanistický“ metodologický prístup, ale naopak — zo sféry reálneho historicko-praktického prejavu indivíduí.

Vo svojej podstate je to mnohotvárnny, „zašifrovaný“ proces. Jeho povahu možno však identifikovať a demystifikovať: spočíva v humanizačnom úsilí ľudstva vytvárať optimálne podmienky pre vlastný život, v sociálno-triednych zápasoch za vlastné oslobodenie zo zajatia iracionálnych síl, ktoré sú privolávané k životu súkromnovlastníckou povahou ľudskej súčinnosti a odcudzením, ktoré je touto súčinnosťou podmienené.

A práve v týchto dimenziách sa žiada skúmať marxisticko-leninskú ideu všestranne rozvinutej osobnosti človeka, t. j. otázku *integrácie* osobnosti ako historicky reálnu a metodologicky zdôvodnenú ideu. To znamená len v súvislosti s emancipačným procesom a v jednote s praktickou potrebou negácie spoločnosti, ktorá — zmietajúc sa v kľúčoch sociálnotriednych protirečení — nie je schopná prekročiť vlastnú, doterajšími historickými typmi a formami praxe spôsobenú *ohraničenosť*.

Táto negácia — ostatne ako výraz revolučnosti ľudskej subjektivity — prináša kvalitatívne nové sociálne obraty vo vývine indivíduí. Je naplnením pôvodného významu humanizačno-emancipačného procesu, obohateného doterajším vývinom nadobudnutými potenciálmi človeka byť „sám sebe slnkom“.

1. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Spisy 38. Bratislava 1961.
2. MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse“ 1. Bratislava 1972.
3. MARX, K.: Kapitál 1. Bratislava 1971.
4. MARX, K.: Teória o nadhodnote. Praha 1964.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
6. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1966.

ТОЧКА ЗРЕНИЯ ПРАКТИКИ В ДИАЛЕКТИКЕ ЭМАНСИПАЦИИ И ИНТЕГРАЦИИ ЧЕЛОВЕКА

Васко Ку син

Идею исторической обусловленности эмансипации и интеграции человека наиболее полно постигает категория практики, в особенности если исследовать данную проблематику с позиций отдельных историко-социальных типов практики и в связи с дифференциацией ее первоначальной простой структуры. Эта точка зрения позволяет нам заострить внимание и на остальных значительных исторических моментах, которые участвуют в процессах эмансипации и интеграции человека. Здесь мы имеем в виду прежде всего вопрос о разделении труда и процесс становления индивидуальности человека, далее вопрос о характере совместной деятельности и ее влияние на формирование „универсального индивида“ и революционной субъективности, формирующейся под давлением возрастающей интенсивности модификации природы человеческой историей как рациональным феноменом. Этот методологический прием ведет так к пониманию процессов эмансипации, гуманизации и интеграции как естественноисторического деяния, за которым скрывается диалектика природного и социального (человеческого), общественного и индивидуального, эмансипации и гуманизации и т. д. Таким образом, речь идет о позиции, которая исходит из позитивного философского наследия классиков марксизма-ленинизма, имея в виду вышеуказанную проблематику диалектики эмансипации и интеграции человека, и вместе с тем развивает это наследие.

DER GESICHTSPUNKT DER PRAXIS IN DER EMANZIPATIONS- UND INTEGRATIONS DIALEKTIK DES MENSCHEN

Vasko Kusin

Die Idee der historischen Bedingtheit der Emanzipation und Integration des Menschen wird am vollkommensten von der Praxiskategorie erfasst, besonders wenn die zu lösende Problematik von Positionen einzelner historisch-sozialer Praxistypen aus und im Zusammenhang mit der Differenzierung ihrer ursprünglichen einfachen Struktur untersucht wird. Dieser Gesichtspunkt ermöglicht uns die Aufmerksamkeit auch auf andere bedeutende historische Momente zu richten, die am Emanzipations- und Integrationsprozess des Menschen teilnehmen; da denken wir vor allem an die Frage der Arbeitsteilung und den Formungsprozess der menschlichen Individualität; weiter an die Frage der Beschaffenheit des Zusammenwirkens und dessen Einflusses auf die Formung eines „Universalindividuums“ und einer sich unter dem Druck einer intensiv werdenden Modifikation der Natur durch Menschengeschichte als rationales Phänomen formenden revolutionären Subjektivität.

Dieses methodologische Verfahren führt zur Auffassung des Emanzipations-, Humanisierungs-, und Integrationsprozesses als eines Geschehens von Natur und Geschichte hin, hinter dem sich die Dialektik des Naturhaften und Sozialen (Menschlichen), Ge-

sellschaftlichen und Individuellen, Emanzipatorischen und Humanisatorischen usw. birgt.

Es geht um einen Standpunkt, der an das positive philosophische Erbe der Klassiker des Marxismus-Leninismus mit Hinblick auf die Problematik der Emanzipations- und Integrationsdialektik des Menschen anknüpft und sie auch gleichzeitig weiterentwickelt.